

Estijos užsienio politika 1939–1940 m.

Dar ir šiandien, praslinkus pusei amžiaus, Baltijos šalys žino, jog 1939 m. rudenį prasidėjo tragiška joms era, kai kažkas toli daugiau kaip 50-čiai metų nulėmė jų likimus. Dažnas mūsų, šiandien tiriantys 1939–1940 m. įvykius ir apie juos rašantys, esame protingi atgaline data, kitaip tariant, svirstome, „kas būtų buvę, jei būtų buvę“. Iki šiol vyrauja nuomonė, jog Estijos ir kitų Baltijos valstybių vadovai tada negalėjo nieko pakeisti ir tuometinėmis aplinkybėmis priėmė vieną geriausių sprendimų, o jeigu jie būtų pasielgę kitaip, tai visi padariniai būtų buvę dar blogesni. Šis požiūris grindžiamas Estijos ir kitų Baltijos valstybių geografine padėtimi ir tuo, kad jos priklauso mažosioms, o ne didžiosioms valstybėms. Negalima neigti to fakto, jog nepriklausomų Baltijos valstybių susikūrimas sukėlė daugybę politinių pokyčių. Šie pokyčiai atsirado dėl Baltijos valstybių noro ir siekių – vėliau išsipildžiusių – tapti nepriklausomomis ir priskiriami prie subjektyvių veiksmų. Antra vertus, nepriklausomybės praradimas taip pat lėmė daugybę politinių pokyčių, bet jie nepriklauso prie subjektyvių veiksmų, turėjusių įtakos nepriklausomų Baltijos valstybių susikūrimui. Savaiame aišku, negalima ignoruoti sudėtingos to meto situacijos. Kad ir kaip būtų, veikimo kryptys buvo pasirinktos Taline, Rygoje ir Kaune, ir sprendimai pasiduoti nesipriešinant buvo priimti ne rugpjūčio 23 d. ir ne Maskvoje. Be abejo, visuotinis šokas, ištikęs mus 1939 m. rudenį, dar ilgai darys įtaką mūsų pasaulio suvokimui. Aišku ir tai, jog diskusijos apie 1939–1940 m. įvykius tęsis iki pat šio šimtmečio pabaigos, o gal ir didesnę kito šimtmečio

pusę. Atmeskime vadinamąjį mūsų „gudrumą po laiko“ ir pasvarstykime, kas gi iš tikrųjų atsitiko, panagrinękime tų įvykių priežastis bei padarinius.

Šį pranešimą sudaro trys dalys. Pirmiausia kalbėsiu apie tai, kas buvo žinoma Talinui apie Molotovo–Ribbentropo pakto slaptuosius protokolus. Vėliau pereisiu prie Estijos užsienio politikos 1939 m. rugsėjo mėnesį ir Žiemos karo metu. Pranešimą baigsiu trečiojo dešimtmečio antros pusės užsienio politikos apžvalga ir palyginsiu susidariusią situaciją Estijoje su įvykiais Suomijoje.

Taigi ką Talinas ir Ryga žinojo apie 1939 m. rugpjūčio 23 d. įvykius Maskvoje? Pirmieji pranašavimai, jog Vokietija ir Sovietų Sąjunga pradės derybas dėl kaimyninių valstybių, pasaulio spaudoje pasirodė jau 1920 m. Baltijos valstybės ir Suomija klausė savęs, kokia kaina ir kieno sąskaita buvo pasirašyta nepuolimo sutartis tarp Sovietų Sąjungos ir Vokietijos. Archyvinė medžiaga ir memuarai patvirtina, jog informuoti Rygos, Talino ir Helsinkio sluoksniai žinojo, kad pagal Molotovo–Ribbentropo paktą Latvija, Estija ir Suomija buvo paliktos Sovietų Sąjungos įtakos sferai.

Reikia turėti galvoje, jog Sovietų Sąjunga ir Vokietija sutarė neskelbti protokolų, susijusių su kaimyninių valstybių pasidalijimu. Oficialioji Vokietijos užsienio politika šio susitarimo laikėsi, o neoficialioji visiškai neslėpė, ką Molotovo–Ribbentropo paktas lėmė Baltijos šalims. Kyla savaiame suprantami klausimai: koku tikslu Berlynas atskleidė protokolų turinį, ir jeigu Baltijos valstybės žinojo, kokią grėsmę jų saugumui

kėlė pasirašyta sutartis, kodėl jos nesiėmė jokių prevencijos veiksnių ir nederino savo užsienio politikos bei karinių veiksnių? Ar galima tai pateisinti? Kodėl Estijos, Latvijos ir Lietuvos vyriausybės melavo savo žmonėms teigdamos, jog didžiosios valstybės pripažino Baltijos valstybių neutralitetą?

Nors Molotovo–Ribbentropo paktas aiškiai kėsinosi į kaimyninių valstybių saugumą, Baltijos valstybės ir Suomija pasyviai laukė tolesnių Rusijos veiksnių ir taip pat nederino nei savo užsienio politikos, nei karinių veiksnių. Kuo galima ir tai paaiškinti?

Pirmosiomis Antrojo pasaulinio karo savaitėmis Lietuva ir Latvija mobilizavo atitinkamą skaičių rezervistų. 1939 m. rugsėjo 17 d. Lietuva paskelbė visuotinę mobilizaciją. Kai kurie Lietuvos sluoksniai norėjo jėga išspręsti Vilniaus klausimą, ir Vokietija skatino Lietuvą tai įgyvendinti. O štai Estija nedarė nieko, kad išsaugotų savo saugumą. Buvo paskelbtas naivus pareiškimas, esą Sovietų Sąjunga mobilizaciją supras kaip nukreiptą prieš ją ir todėl užpuls Estiją. Toks Estijos karinių pajėgų vadų neveiklumas perša mintį, kad jau rugsėjo pradžioje jie buvo nutarę pasiduoti Sovietų Sąjungai. Visi paskesni Estijos veiksmai buvo tik mėginimas išvengti susidūrimo su Sovietų Sąjunga, kitaip tariant, taikiai susitarti ir taip sulaukti karo tarp Sovietų Sąjungos ir Vokietijos.

Internuoto Lenkijos povandeninio laivo „Orzel“ pabėgimas iš Talino uosto 1939 m. rugsėjo 18 d. tapo pretekstu sovietams pradėti ekspansiją į Baltijos valstybes. Jau kitą dieną sovietų kariniai laivai įplaukė į Estijos teritorinius vandenius. Estijos vyriausybė nepateikė jokių protestų. Jai buvo pareikšta, jog sovietų karinis laivynas atstovauja neutraliai valstybei ir ėmėsi visų priemonių, kad būtų sulaikytas lenkų piratinis laivas. Dar prieš lenkų laivo „Orzel“ pabėgimą užsienio spauda rašė, jog sovietai rengiasi užkariauti Rygą ir inkorporuoti Estiją bei Latviją. Laivui pabėgus, užsienio laikraščiai pranešė,

kad sovietų laivynas pradėjo Talino jūrų uosto blokadą. Kaipgi reagavo Estijos vyriausybė į tokius spaudos pareiškimus? Estijos karinių pajėgų štabo ir propagandos biuro įsakymu Estijos spauda apkaltino savo užsienio kolegas, kad šie skleidžia tendencingą informaciją. Užsienio laikraščiai buvo konfiskuoti ir juos įvežti į Estiją buvo uždrausta. Estijos spauda ir toliau teikė klaidingą informaciją. Rugsėjo 24 d. ministras pirmininkas Eenpalu kreipėsi į Estijos gyventojus kviesdamas juos ramiai laikytis, nes Estijai esą niekas negresia. Ministras pirmininkas pareiškė, jog bus imtasi atitinkamų priemonių prieš tuos, kurie skleis gandus. Jis turėjo galvoje asmenis, kurie kalbėjo, kad greit pasirodys Raudonoji armija ir Estija praras nepriklausomybę. Estijos gyventojai buvo raginami šnipinėti ir pranešinėti politinei policijai apie asmenis, kurie skleidė kalbas apie Raudonosios armijos atėjimą. Politinė policija gavo nurodymą gaudyti tokius piliečius ir juos bausti. Krizei pasiekus aukščiausią laipsnį, Estijos diplomatinės tarnybos užsienyje buvo informuotos, jog sovietinės armijos daliniai atsitraukė nuo Estijos valstybinės sienos ir sovietinis laivynas paliko Estijos teritorinius vandenius. Sužinoję apie vadinamojo abipusės pagalbos pakto rengimą, daugelis Estijos ambasadorių užsienyje negalėjo patikėti, jog esant tokiai situacijai jų vyriausybė galėjo leisti į derybas.

1939 m. rugsėjo 20 d. vyriausybės posėdyje buvo nutarta nusiųsti užsienio reikalų ministrą Karlą Selterį į Maskvą, kad šis išsiaiškintų Sovietų Sąjungos pageidavimus. Iki tol Estijos vadovai laukė, kad Sovietų Sąjunga pateiks savo reikalavimus. Netgi po „Orzel“ dingimo nebuvo pareikšta jokių reikalavimų. Iš pasitarimo, kuriame buvo priimti sprendimai, nulėmę ne tik Estijos, bet ir kitų Baltijos valstybių likimus, išliko tik vyriausybės sprendimas, pasirašytas kai kurių vyriausybės narių. Vyriausybė nutarė kreiptis į prezidentą, kad jis pritartų Estijos

ir Sovietų Sąjungos prekybos sutarčiai ir įpareigotų užsienio reikalų ministrą ją pasirašyti. Kitą dieną K. Selteris kreipėsi į Rusijos ambasadorių Taline dėl pakvietimo į Maskvą.

Taigi iniciatyvos spręsti reikalus ėmėsi Estijos vyriausybė. Ji gerai žinojo, kokia bus derybų Maskvoje tema. Oficialiai buvo pranešta, jog K. Selteris išvyko į Maskvą pasirašyti prekybos sutarties. Kai kurių memuarų autorių ir ambasadorių tvirtinimai, jog Estija siekė Vokietijos, Suomijos ir Latvijos pagalbos, pasirodė esą klaidingi. Vyriausiojo kariuomenės vado generolo Johano Laidonerio kvietimą, išsiųstą rugsėjo antroje pusėje Latvijos karo ministrui Janiui Balodžiui, reikėtų traktuoti kaip politinį manevrą. Šiuo manevru buvo siekiama suklaidinti tuos Estijos karinius vadovus, kurie rėmė aktyvaus nepriklausomybės gynimo idėją. Be to, Estija atmetė Lietuvos pasiūlymą organizuoti nepaprastąją Baltijos valstybių užsienio reikalų ministrų konferenciją Baltijos valstybių užsienio politikos derinimo klausimais, nors jau rugpjūčio mėnesį Estijai buvo visiškai aišku, kad iš Vokietijos nesulauks jokios pagalbos.

1939 m. rugsėjo 24 d. vakare Estijos užsienio reikalų ministrui buvo įteiktas reikalavimas sudaryti abipusės pagalbos sutartį ir leisti įkurti karines bazes. Užsienio reikalų ministras pasiūlė karines bazes dislokuoti Saremos, Hyjumos ir Paldinskio salose, o ne Taline ir Piarnu, kaip reikalavo Viačeslavas Molotovas. Šis faktas rodo, jog bazių klausimą estai buvo aptarę prieš tai. Estijos užsienio reikalų ministras į Maskvą išvyko rugsėjo 24 d. ir rugsėjo 28 d. pasirašė abipusės pagalbos sutartį. Ši sutartis tapo pavyzdžiu Latvijai ir Lietuvai. Užsienyje gyvenantis Estijos istorikas Evaldas Uustalu pavadino Estijos užsienio reikalų ministrą Maskvos Kremliaus Hacha (turimas galvoje Čekoslovakijos prezidentas Emilis Hacha, kuris 1939 m. kovo mėnesį Berlyne pasirašė

aktą ir Čekoslovakija prarado nepriklausomybę). Galima su tuo sutikti ar nesutikti. Tarp kitko, panašiai galvojo vienas Estijos delegacijos į Maskvą narių, profesorius Antsas Piipas. Štai ką jis rašė apie delegacijos narių diskusiją, kuri vyko Maskvoje rugsėjo 27 d. vakarą: „Ką daryti? [...] Gal priimti sovietų okupaciją savanoriškai [...], būtų neišmintinga priešintis tokiai jėgai. Kas žino, galbūt istorija išteisins Hachą. Bazių ir įgulų įvedimas reiškia ne ką kita, kaip atiduoti savo likimą į svetimą rankas. Bet ar yra kokia nors kita išeitis? Gal pasirinkti betiksles žudynes ir šalies sugriovimą? Pirmuoju atveju bent jau išsaugotume savo tautą, o kas bus vėliau – laikas parodys“. Estijos delegacija Sovietų Sąjungos reikalavimus traktavo kaip gamtos primestą katastrofą, o nesipriešinimą jai – kaip istorinę neišvengiamybę.

Ketvirtajame dešimtmetyje Estijos vadovai savo kalbose ne kartą yra viešai pareiškę, kad Estija pasirengusi ginklu pasipriešinti bet kokiam priešui. Likus trims dienoms iki Molotovo–Ribbentropo pakto pasirašymo, prezidentas Konstantinas Pätsas savo kalboje pareiškė: „Šiandien neatsiras nė vieno esto vyro, nė vienos estės moters, kuri suabejotų, ar stoti ginti savo gimtosios šalies iškilus pavojui...“ Bet kai agresorius ištiesė savo leteną, per ją niekas taip ir nesudavė. Štai pasirašius vadinamąją abipusės pagalbos paktą, kitoje savo kalboje prezidentas pareiškė, kad Sovietų Sąjungos reikalavimai nėra neįprasti, kadangi visa Estijos istorija, jos geografinė padėtis ir politinė situacija verčia Estiją bendradarbiauti su Sovietų Sąjunga. O ką gi estų tauta galvojo tuo lemtingu šaliai momentu? Reikia pripažinti, kad kai politinės partijos buvo uždraustos, o armijos vadovybė bei politinė policija veikė ranka rankon prieš pasipriešinimą sovietams, tautai neliko jokių galimybių protestuoti. Nedemokratiniais pagrindais išrinktas parlamentas buvo klusnus ir neprotestavo.

Atsirado organizacijų ir atskirų asmenų, kurie siuntė pritarimo telegramas prezidentui. Tačiau buvo ir tokių, kurie nepritarė tai idėjai. Štai vieno moksleivio laiškas prezidentui, rašytas 1939 m. spalio mėnesį: „Nematau jokie pagrindo pritari Jūsų politikams ir juos sveikinti [...]. Labai gaila, kad Jūs neinformavote savo tautos, kokią prekybos sutartį su Maskva buvo ketinama pasirašyti [...]. Dar tik vakar už kavinėje arba turguje išgirstą pokalbį buvo galima gauti 3000 kronų, o šiandien tie pokalbiai tapo realybe... Jūs iš tikrųjų apgynėte mus nuo nepriklausomybės mažiausiai ketvirčiui amžiaus...“

Pasidavimas be ginkluoto pasipriešinimo atitiko Vokietijos užsienio politikos ir militaristinius interesus. 1939 m. ir vėliau Berlynas žodžiu žadėjo, jog Vokietija ekonominiiais sumetimais kontroliuos Sovietų Sąjungą, kad jos bazių buvimas Baltijos valstybėse nepaveiktų tų valstybių politinės sistemos. Baltijos valstybių vyriausybėms buvo leista suprasti, jog taika Rytuose yra suinteresuoti visi, išskyrus rusus, ir Sovietų Sąjungos bazės tėra laikinas reiškinys. Karinis konfliktas tarp Sovietų Sąjungos ir Baltijos valstybių būtų sutrikdęs vakarinę Sovietų Sąjungos transporto sistemą. Konfliktui užsitęsęs, būtų nutrūkusi Vokietijos prekyba tiek su Sovietų Sąjunga, tiek su Baltijos valstybėmis. O tai reikštų, kad Vokietija būtų atkirsta nuo savo tiekėjų. Reikia atminti, jog Vokietija buvo pasirengusi trumpalaikiam karui, kurio pagrindą sudarė „blitz“ atakos.

Tuo tarpu Estijos, Latvijos ir Lietuvos kariniai sluoksniai sovietų dalinių dislokavimą šiose Baltijos valstybėse kariniu požiūriu traktavo kaip uždelstą mūšį. Vienintelė nepriklausomybės gynimo viltimi liko savanorių formuotės. Kai Vokietija užėmė Lenkiją ir nei Anglija, nei Prancūzija, nei Vokietija nepasirašė taikos sutarčių, o spėjama Vokietijos ekspansija į Vakarus neįvyko, uždelstas mūšis Baltijos valstybėse tęsėsi to-

liau. Baltijos valstybių galimybės savo pačių jėgomis apginti nepriklausomybę priartėjo prie nulio 1940 m. birželio mėnesį, kai šiose šalyse įsikūrusios sovietų bazės išplėtė savo karinių dalinių kontingentą.

Didžioji Britanija siūlė Suomijai kooperotis su Baltijos valstybėmis, tačiau Suomija, kaip Estija ir Latvija, neketino sudaryti fronto prieš Sovietų Sąjungą. Ji ramiai stebėjo įvykius Baltijos valstybėse. Suomijos vadovų optimizmą skatino Berlyno pažadai paremti juos derybose su Sovietų Sąjunga, o jei kiltų karas, suteikti jiems karinę pagalbą. 1939 m. lapkričio 29 d. prasidėjo karas tarp Sovietų Sąjungos ir Suomijos (Žiemos karas).

Šis karas nepakeitė Estijos požiūrio į Sovietų Sąjungą. Baltijos šalys balsuojant dėl Sovietų Sąjungos veiksmų pasmerkimo Tautų Sąjungoje susilaikė. Tačiau Baltijos vyriausybių požiūris į įvykius Suomijoje neatspindėjo Baltijos tautų požiūrio. Viešoji nuomonė palaikė suomių pusę.

Žiemos karas iš visų Baltijos valstybių labiausiai palietė Estiją, Suomijos kaimynę. Sovietų bazės Estijoje buvo naudojamos karui prieš Suomiją. Pagal abipusės pagalbos sutartį tarp Sovietų Sąjungos ir Estijos sovietai galėjo naudoti bazes tuo atveju, jeigu ją užpultų kokia nors didžioji Europos valstybė, o ne mažos valstybės, tokios kaip Suomija, naikinimui. Vykstant karui sovietų lėktuvai dažnai priverstinai nutūpdavo Estijos teritorijoje esančiose bazėse. Taigi Estija neišvengė bombardavimų. Vis dėlto Estija nesiėmė jokių veiksmų prieš Sovietų Sąjungą dėl karo su Suomija. Vyriausybė bijojo, kad ir mažiausias protestas dėl sutarties sąlygų pažeidimo gali išprovokuoti naujus sovietų reikalavimus Estijai ir dar labiau apkarpyti Estijos nepriklausomybę. Vis dar buvo tikima, jog rami laikysena lyg užuovėja leis sulaukti karo tarp Sovietų Sąjungos ir Vokietijos. Oficialiai buvo neigiama, kad bazės panaudojamos prieš Suomiją.

Dėl Estijos teritorijoje esančių bazių buvo pasikeista notomis tarp Suomijos ir Estijos. Suomiai reikalavo, kad Estija laikytųsi neutraliteto principų. Kadangi kariaujančios šalys oficialiai nebuvo paskelbusios viena kitai karo, tai Estija Žiemos karą traktavo kaip vienos šalies agresiją prieš kitą šalį ir pareiškė, kad tokiu atveju neutraliteto principai netaikomi. Tarptautinės teisės požiūriu toks traktavimas buvo teisingas. Be to, kariu atžvilgiu Suomijos padėtis buvo daug geresnė negu jos pietinių kaimynių. Baltijos valstybės, išsidėsčiusios tarp Sovietų Sąjungos ir Vokietijos, po Lenkijos užėmimo liko atkirstos nuo likusio pasaulio. Tačiau ir Suomijos viltys sulaukti pagalbos iš užsienio žlugo. Savaiame aišku, kad tokia nedidelė šalis kaip Suomija būtų nepajėgusi ilgai priešintis Sovietų Sąjungai. Netrukus po to, kai prasidėjo Žiemos karas, kai kurie sluoksniai Suomijoje ėmė žiūrėti į Estiją, Latviją ir Lietuvą kaip į galimas sąjungininkes. Tuo tikslu buvo pradėtos transliuoti radijo laidos iš Suomijos į Estiją. Radijas ragino pradėti pasipriešinimą Sovietų Sąjungai. 1940 m. sausio mėnesį į Estiją atvyko lingvistikos profesorius Lauris Kettunen. Jis turėjo ištirti Estijos išitraukimo į Žiemos karą galimybes ir išsiaiškinti, ar Estija negalėtų atlikti taikdario misijos.

Kitaip negu Estijos vyriausybė, Latvijos ir Lietuvos vyriausybių atstovai neabejodami parodė sovietų atstovams, jog jie palaiko Suomijos pusę, ir išreiškė pasipiktinimą dėl sovietų agresijos. Šiuo atžvilgiu paminėtini Latvijos užsienio reikalų ministras Vilhelmas Munteris ir karo ministras Janis Balodis bei Lietuvos ambasadorius Rygoje Pranas Dailidė.

Baltijos valstybių reakcija į Žiemos karo pamokas karščiausia buvo 1940 m. vasario pradžioje. Tuo metu Sovietų Sąjunga baigė telkti dideles karines pajėgas prieš Suomiją, įskaitant ir divizijas, dislokuotas prie Baltijos valstybių sienų. Karinių bazių veiksmus

stabdė blogi orai. Trijų Baltijos šalių kariu sluoksniai reišė didžiulį nepasitenkinimą savo vyriausybėms dėl jų ir toliau vykdomos prosovietinės politikos, nors sovietų veiksmai prieš Suomiją visam pasauliui atvėrė akis. Sklido gandai, kad Baltijos valstybės rengiasi atakuoti sovietines bazines. Estijos karo vadai atmetė šią idėją, net jei ir Latvija būtų sutikusi imtis tokių veiksmų. Strateginė padėtis turėjo lemiamą reikšmę Europos valstybėms – jei būtų prasidėję karo veiksmai Rytų Baltijos šalyse, Vokietija būtų buvusi atkirsta nuo žaliavų šaltinių. Estijai reikėjo tęsti uždelstą mūšį ir kantriai kęsti sovietinių bazių buvimą, iki prasidės karas tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos. Žiemos karui pasibaigus, Baltijos šalių vyriausybės laikėsi nuomonės, kad Suomijai reikėjo nusileisti sovietų 1939 m. lapkričio mėnesį iškeltiems reikalavimams. Ir toliau buvo peršama mintis, jog jeigu Suomija būtų pasekusi Baltijos šalių pavyzdžiu, tai ji, kaip ir Baltijos valstybės, būtų laimėjusi laiko pasirengti lemiamam mūšiui.

1939 m. rugsėjo įvykiai Estijoje labai dažnai lyginami su įvykiais Suomijoje. Po Žiemos karo prasidėjusios represijos ir Baltijos valstybių pasidavimas kelia klausimą: ar išmintingai buvo pasielgta pasirašius vadinamąjį abipusės pagalbos paktą? Per Antrąjį pasaulinį karą apie 25 tūkst. Estijos kareivių žuvo vilkėdami svetimą uniformą. Per penkerius metus – 1940–1945 m. – Estija neteko 21 proc. savo gyventojų. Teoriškai paskaičiavus trijų Baltijos šalių karinės pajėgos būtų sudariusios gana didelę karinę jėgą, kurios potencialas būtų buvęs kur kas didesnis nei Suomijos. (Suomija turėjo perpus mažiau gyventojų nei Baltijos valstybės. Nors Suomijos valstybinė siena su Sovietų Sąjunga buvo dvigubai ilgesnė už Baltijos valstybių sienas kartu paėmus, bet ji dėl gamtinių sąlygų buvo daug geriau apsaugota.) Visuotinės mobilizacijos atveju Estija būtų surinkusi 100 tūkst. vyrų, o Latvija ir

Lietuva kartu paėmus – 500 tūkst., taigi iš viso 600 tūkst. kareivių. Tuometinėmis aplinkybėmis ginkluotas pasipriešinimas galėjo būti viena iš alternatyvų. Jis nebūtų ilgai trukęs. Kadangi ginkluoto pasipriešinimo nebuvo, tai jis negali būti mokslinės analizės objektu.

Reikia atminti, jog Baltijos valstybės per visą tarpukario laikotarpį niekada nesutarė užsienio politikos ir gynybos klausimais. Trečiajame dešimtmetyje tarp Estijos, Latvijos ir Lietuvos vykusios diskusijos Rytų Europos saugumo klausimais aiškiai parodė, kad šių trijų Baltijos valstybių pozicijos tuo klausimu buvo nesuderinamos. Jų požiūriai ir interesai labai skyrėsi. Lietuvos santykiai su Lenkija ir Vokietija buvo įtempti dėl Vilniaus ir Memelio (Klaipėdos). Sovietų Sąjunga buvo laikoma Lietuvos sąjungininke. Latvija į Vokietiją ir Sovietų Sąjungą žiūrėjo labai įtariai. Ji svajojo apie glaudesnius ryšius su Skandinavijos šalimis. Estija labiausiai niekino Sovietų Sąjungą ir kartu labiausiai jos bijojo, o jos santykiai su Lenkija ir Vokietija buvo geri.

1934 m. rugsėjo 12 d. Estija, Latvija ir Lietuva Ženevoje pasirašė tarpusavio santarvės ir bendradarbiavimo sutartį. Pirmasis sutarties punktas įpareigojo trijų valstybių vyriausybes derinti veiksmus trišalio suinteresuotumo užsienio politikos klausimais. Tačiau ši sutartis buvo negyva. Trečiajame jos punkte buvo išvardytos ypatingos situacijos, kurioms esant pirmasis sutarties straipsnis nustoja galios. Nė viename sutarties punkte nebuvo kalbama apie karinį bendradarbiavimą.

1923 m. pasirašytas karinio bendradarbiavimo paktas tarp Estijos ir Latvijos liko galioti. Kai tik susikūrė Tautų Sąjunga, Lietuva ėmėsi žygių sudaryti trijų Baltijos respublikų karinę sąjungą. Estija atmetė Lietuvos iniciatyvą manydama, jog tokia karinė sąjunga pakenktų jos santykiams su Vokietija ir Lenkija. Suomijos politika trijų Balti-

jos valstybių atžvilgiu, Tautų Sąjungos veiklos neefektyvumas ir didėjanti Vokietijos įtaka Europoje vertė estus gynybos klausimais orientotis į Vokietiją. 1936 m. birželį buvęs Estijos ambasadorius Berlyne Friedrichas Akelis buvo paskirtas šalies užsienio reikalų ministru. Tai reiškė, kad Estijos užsienio politika savo orientaciją nukreipė į Vokietiją. Po F. Akelio paskyrimo Estijos karinių pajėgų vadai pradėjo lankytis Vokietijoje ir dalyvauti Vokietijos karinių pajėgų manevruose. 1936 m. Estijos karinė vadovybė buvo įsitikinusi, kad tik Vokietija galėtų padėti Baltijos valstybėms, jeigu jas užpultų Sovietų Sąjunga. Vokietijos užsienio politikos ir kariniai lyderiai savo ruožtu žadėjo padėti vakariniams Sovietų Sąjungos kaimynams, jei Rusija panaudotų prieš juos karinę jėgą. Estija buvo įsitikinusi, jog Europoje yra tik viena valstybė, kuri galėtų garantuoti jos saugumą.

Lietuva ir Latvija nepasitikėjo Vokietija. Miuncheno paktas ir po jo pasirašymo nuolat didėjanti Vokietijos įtaka pasaulinėje politikoje vertė Latviją ir Lietuvą iš naujo apsvarstyti savo užsienio politiką. Iki tol Lietuvos ir Latvijos užsienio politika beveik niekuo nesiskyrė nuo Čekoslovakijos užsienio politikos. Lietuvos užsienio politikos kertiniais akmenimis buvo Tautų Sąjungos ir kolektyvinio saugumo principai. Kaunas užsienio politiką grindė pasitikėjimu Sovietų Sąjunga bei draugiškais santykiais su Anglija ir Prancūzija. Lietuva tikėjo, kad prireikus jai bus suteikta pagalba. 1939 m. Baltijos valstybės, spaudžiamos Vokietijos, pareiškė, jog pasilieka sau teisę dėl Tautų Sąjungos Statuto 16 straipsnio taikymo, o tai reiškė, kad jos atsisako ankstesnės politikos. 1938 m. Baltijos valstybės susitarė dėl neutralumo principų. Visiško neutralumo principas atitiko Vokietijos interesus. Neutralumo politika – tai taikos meto politika. Savo piliečių ir pasaulio akimis žiūrint tokia politika šaliai buvo

nekenksminga. Kilus karui ji turėjo būti pakeista karo meto politika. Nei Maskva, nei Berlynas neslėpė to fakto, jog Baltijos šalims nepavyks išvengti karo, nes gili užfrontė užtikrina karinių operacijų bazę. Vokietijai tokia karinių operacijų baze kilus karui su Sovietų Sąjunga buvo Suomijos ir Baltijos valstybių teritorijos.

1939 m. pradžioje Estija, nepaisydama Baltijos valstybių susitarimo Miunchene derinti savo užsienio politiką, nutraukė bendradarbiavimą. Faktiškai tai reiškė, jog Estija suspenduoja Tautų Sąjungą. Ji nuogąstavo, kad Vokietija ir Lenkija tranzito klausimus spręs Lietuvos ir Latvijos naudai. Be to, Estijos karo vadai baiminosi, kad latviai ir lietuviai ginklu priešinsis Vokietijai, o Sovietų Sąjunga juos remis.

Priešingai negu Baltijos valstybės, Suomija turėjo šaltinį karinėms žaliavoms įsigyti, t. y. Švediją. Vokietijai bendradarbiaujant su Sovietų Sąjunga, Baltijos valstybės tokio užnugario neturėjo. Vokietijos užsienio politika skatino Baltijos valstybes nesipriešinti Sovietų Sąjungai. Suomijos atžvilgiu Vokietija vykdė dvejopą politiką – oficialiąją ir neoficialiąją. Oficialioji užsienio politika nuolat pabrėždavo, kad Vokietija neturi jokių interesų Suomijoje, o neoficialioji visai skatino Suomiją nenusileisti Rusijos reikalavimams. Berlynas nuogąstavo, kad Suomijai patenkinus Sovietų Sąjungos reikalavimus iškils pavojus geležies rūdos eksportui iš Švedijos, nuo kurio priklausė Vokietijos karinė pramonė. Be to, egzistavo dar kitas rizikos veiksnys, būtent: kai tik Sovietų Sąjunga susidoros su Suomija, ji savo užsienio politiką nukreips į Balkanus. Taigi Vokietija patarė Suomijai derėtis su rusais

tik dėl jai priklausančių salų Baltijos jūroje ir dėl rytinių Suomijos teritorijų. Suomija visai vilkino derybas su Sovietų Sąjunga tikėdamasi, kad tai padės užvilkti karo pradžią iki 1940 m. pavasario. Ji vylėsi, jog iki to laiko pasikeis karinė ir politinė situacija Europoje. Deja, situacija Europoje tapo nekontroliuojama.

Būtų neteisinga teigti, jog svarbiausia Estijos ir kitų Baltijos valstybių savanoriško pasidavimo priežastis buvo susiklosčiusi tarptautinė situacija. 1939 m. Estijos ir Lietuvos vyriausybės neatstovavo savo piliečių interesams. Nepriklausomybės praradimą lėmė vidaus situacija, susidariusi šalyse tuo metu, kai vyriausybės pakeitė užsienio politikos kursą ir įteisino nepriklausomybės panaikinimą. To meto autoritariniai režimai neleido Baltijos valstybių tautoms išreikšti savo apsisprendimą dėl jų ateities. Pavyzdžiui, Latvijoje tuo metu nebuvo parlamento. Mažųjų valstybių užsienio politikos sėkmę lemia sėkminga vidaus politika.

Šiandien, praslinkus daugiau nei 50-čiai metų, mums vis dar iškyla problema, kaip vertinti tylų Estijos pasidavimą ir jos vadovų veiksmus 1939–1940 m. Viena aišku, nėra vienareikšmio atsakymo į šį klausimą. Dauguma pasitraukusių į Vakarus politikų 1939–1940 m. vyriausybės veiksmus įvardija kaip išdavystę, nes okupacija buvo įvykdyta pasirašius dvišales sutartis. Antra vertus, niekas negali pasakyti, kas būtų atsitikę, jei 1939 m. rugsėjį Talinas būtų pasirinkęs kitą kelią. Taigi galima sutikti ir su tais, kurie teigia, jog nesipriešinimo politika neišsaugojo Estijos valstybės, bet išsaugojo dalį Estijos žmonių, kurie praslinkus 50-čiai metų sugebėjo ją atkurti.